

զոր Սմառն Լուսինյանի սովորական կերպին կը զննէ հաշտութիւնը։
Ուրախանալ ընդ գինեաւ, ընդ լորիք կողմանց կալան գնաւ...

Աւելորդ է եւ մեր նպատակին դուրս՝ ասոնց եւ նմանեաց վրայ խորհրդատւութիւն չենել։ Այս պիտեաց նկատմամբ բաւական գրած է քնն-Քերակ. Տնտես Լեւոնյանի՝ Նախաշաւղին մէջ։ Ցես առանձին էջ 132—138. — Բայց այն եւս առանց երկբարկութեան է, որ նոսեւ ընդօրինակողք մեծապէս օգնած են այս անտեղութեանց բազմաթիւներ, ինչպէս տեսանք պարտախնէ ըստին առիթիւ։
(Հարեւանիւն) 4. 2. 8.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԻՐԱՆԱՆԱԿՈՑ ԳՐԱԿԱՆ ԻՆՊՐԻՆԷ

Գ.

Իրաւանայոց գրական լնդոնն։

(Հարեւանիւնիւն)

Երբ Ռուսաստան նախնական բազմաթիւ գաւառական լեզուայ ֆէլլէն երեսնական կամ ճշգրտօրէն եւս՝ Սեբաստիական բարձրագոյն, — որ իւր անդրադիմութեամբ միւս բոլոր բարձրագոյններէ նախաձեռն չամարտելու իրաւունք ունի՝ ըստ ոմանց, — եկաւ տիրեց ամենուն վրայ։ Իրմէն սկսաւ կարգաւ կերպարել ներկայ աբե-է-էլա կոչուած աշխարհաբաշտ։ Այս լեզուով գրող հայ գրագիտաց գուցէ հարեւոյնքորդ մասն իսկ Տնտեսութիւն շուներ հայկարանութեան։ Ստաւրաքսն մասն ունէր ռուսերէն՝ իրեն սովորական, իրեն գրաւոր լեզու։ Արեւելի 20 տարւան մէջ ռուսերէնի միջոցաւ կամ անընդմիջապէս՝ մտաւ նոսեւ գերմաներէն, որ առկայն մեծ ազդեցութիւն չէ ունեցած յատկապէս լեզուին վրայ։ Ռուսաց բառերուն, զարմուածներուն եւ օճերուն այնչափ խոր արմատ ձգելը շատ բնական էր։ Վասն զի երբ Ցառկահայք՝ գրագետներն, իրենց ռուսմէ կ'ընդունէին աղօթիչ գրորդներու մէջ եւ սակաւաւորք ոմանք միայն կը յաճախէին եւրոպական վարժարանները, Ռուսաստանց օրեւոր անգլիական օտարաբանքն մասն իւր ռուսերէն կ'ընդունէր եւ դեռ եւս կ'ընդունէր Ռուսաց պիտական տարրական ուսումնարաններուն (реальные училище), գիմնազիւններու (gymnase) եւ համալսարաններու (աւելցող նոսեւ մասնագիտական ձեմարաններ) մէջ։ Մի Լազարեան ձեմարան, մի Ներսիսեան Դպրանոց բաւական չէին ռուսման անյայտ Ռուսաստան մանկանց գոհացնելու։ Դանաւանդ որ Ռուսաց միջնակարգ վարժարաններուն մէջ աւարտողներն առանձին քաղաքական իրաւունք կը ստանային իրենց՝ ըստ օրինաց։ Եւ որովհէտէն Հայոց ազգային ինքեւտրական կոչուած դպրոցներուն ռու-

սացիչները։ Ի սպառ առեալ քանի մի Հաջորդեաններ, գրեթէ միայն նոսեւ՝ որովհէտէն Ռուսաց վարժարաններուն մէջ ռուսման առած էին։ Գիտելին է ռուսմէն մակարեղէլ՝ թէ ինչ կերպ հայերէնով դաս պիտի աւանդէին այս ուսուցիչներն, որովհէտէն բովանդակ բացատրական այդ ռուսերէնին էին պարտական — Այս՝ գրողներու մէջ։

Նկատենք գրական կամ մասնագործութեան ապարելն, եւ ահա միւսնոյն երեւոյթիւ կ'ըլլէ մեր առջեւ։ Այստեղ ալ կը տեսնենք, որ Ռուսաստանց առաջին գրողներն՝ երբ ապարելը ելան, Հայկաբանութեան պայտը ունէին միայն իրենց գաւառական անմիակ բարձուն եւ ազգային ուսումնարանաց մէջ հարեւանցի կերպով աւանդուած անկատար գրաբար մի։ Պակաս չէին եւ այնպիսիներ, որոնք նոյն աշխարհաբար լեզուն անգամ կարգադրեալ չգիտէին, եւ միայն տարրին եւ տարրին անցնելէ ետեւ իրենց գրելը վարժեցուցին վրդը ի շատէ կոկուած հայերէն գրելու։ Եւ ահա սրբա՝ երբ աւարտեցին իրենց ուսումն Լուսինյանի տրեւանտութեան տակ, արդէն հայ գրագետը էին, տեղական հայ լրագրիչներու յօդուածագիր էին, միպատան էին, զանազան գրական նիւթոց աշխատակողք էին, — եւլլան էին մի խոսքով։ Ահա ինչպիսի ձեւերու եր մասնուած Ռուսաստանց գրաբար լեզուն (աշխարհաբար), երբ գեւ. նոր էր սկսած կերպարել։ Այս կարգի գրագետներու շնորհիւ գրեւ ժողովրդական լեզուին մէջ հետզհետէ բաւ, ոճ գարձուածք ռուսերէնէ հայերէնի փոխադրուեցան։ Այս ընթացքն արագացուցին մանաւանդ այնպիսիներն՝ որ Ռուսաստանի համալսարանն աւարտելէ վերջ՝ գնացին Եւրոպա, եւ երբ այն տեղ արձաբազն օրեւ ուսումն ընդունած եւս գարձան, ստիպուած էին արձաբազն հայերէն ռուսմէ անել, հայերէն գրելու վարժիչ, որպէս զի կարողանան իրենց միջոց հայ լեզուով հայ ժողովրդեան հարորդէ։ Հարորդեցին այլ եւ կը հարորդէն, բայց ոչ հայերէն լեզուով, այլ հայերէն բառերով։ Ներկայ ժամանակ, երբ Ներսիսեան Դպրանոցի եւ այլ թեմական դպրոցներու մէջ, մանաւանդ Գեորգեան Ղեմարանի հիմնուելովն՝ հայերէն լեզուն առէին մեծ ուշադրութեան առարկայ եղաւ, նորաւարտներն սկսան աշխատիլ որ լեզուն մշակուի, զարգանայ, բայց մանաւանդ՝ հայտնայ։ Ահա այս ջանքն յառեւ բերաւ մասամբ գրաբարի եւ մասամբ ալ ժողովրդական լեզուի հետեւելու միտումը որ ցայժմ կը տեսն։ Բայց որովհետեւ չկար հեղինակութեան տեղ կենդանի մ'որ վարէր այս ըստ ինքեան օգտուաւ հակուրդ, հետեւաբար լեզուի կանոնաւորման եւ զարգացման գործն ալ մնաց անկանոն ճանապարհի վրայ։ Այս է պատճառն որ Ռուսաստանց արդի գրականութեան մէջ ռազարի ընթերցողն երբեւ ծայրեւուն կը հանգիստի։ Մի ծայրը կը ջանայ պահել իւր աբե-է-էլաներէնկարգի, կը խորի օտարութիւններն ըստ կարելին, եւ ի հարկին կը դիմէ գրաբարի

1 Ռուսաստանց գրական լեզուին մէջ գերմաներէնի ազդեցութիւնը կը նշանակուի յատկապէս մասնագրական լեզուին մէջ, եւ այն ոչ ոք ընդհարադրելու Այս աղիւղութիւնը մուծին գերմանական ռուսմէ անտեղ հայ գրագետներն, սկսելով իրենց առարկանէն (շաբարեանց), որ եւ ըստ ինքեան օրէնք միջադրելէ հետեւութիւն է ունեցած։

2 Ներսիսեան Դպրանոցի հիմնադիր մեծանուն Ներսիս Ե. Վարդգիսեան Եկեղեցիէն յատկապէս Փարիզէն հրաւիրեց զԲազումեան մարգարիտը իւր հաստատած վարժարանին ստեղծութեան պաշտօնով։ — Հաջորդեան մարգարիտն ապա կառավարել է եղած Կոկուսաւ բոլոր կամեղիկայն Հայոց։

փոխառութեան: Իսկ միւս ծայրը կամ միւս գագաթը գրաբարի ուսումնասիրութեան կամ անփոյթ, եւ կամ աւելորդ նկատելով զայն, թէպէտ կ'ուզէ մասամբ իւրից պահէ ժողովրդական նկարագիրն, բայց լեզուն մէջ նկատած թէ բառից, թէ գարձուածոց եւ թէ ձեւոց պակասութիւններն անխորհրդ կը լինեն օտարութիւնէ, մասնաւոր ուսեղենէ փոխառութեամբ, եւ կ'աշխատի որքան կարելի է հայերէնը հանել իւր առանձնացեալ գիրքէն եւ մասեցնել Եւրոպայի Եւրոպայի լեզուներ: Այս վերջին կարգի գրողները գրաբար հայկաբանութեան հետաւոր ալ չեն աղգնէ: Եթէ սպա հետեւողներ շատ ունենան, ինչպէս արդէն կը գուշակուի, այն ժամանակ մեր արեւելեան կուլուած աշխարհաբարը կը թողու շուտով իւր արեւելեան, լատինական, եւ եւրոպական կամ ծղագոյն՝ բնոջ հանրական լեզուի մ'երեւոյթի կ'աւանտ: Արդէն այժմէն կը յայտարարեմ այն գաղափարդի գոյտակիրը՝ Պ. Գր. Արծուին: Այլ լրագրի խմբագիրը, թէ «Մշակը» փոխելու փոխելու լեզու՝ հայերէն Բաբելոն արդարեւ պիտի լինի: Ոմանք այս պարբերութիւնն աւելի ծնող կը համարեն զուգի: Եթէ ուղղակի ասուելով թէ «Արծուին» փոխելու:

Ռուսաց լեզուի տիրապետութեան շնորհիւ այսօր Ռուսահայ գրական լեզուի մէջ կ'երեւան շատ անգամ այնպիսի բացատրութիւններ, նոյն իսկ ամենալաւ գրողներու քով, գործեր անկարելի է կատարելապէս բնութիւնը առանց բառ առ բառ ուսեղենի թարգմանելու, եւ այս՝ ապահովապէս եւ յաշտօն ամեն ժամանակի ծնող այնպէս, ինչպէս որ Տաճկաստան գրականոց մէջ ալ կը հանդիպին երբեմն այնպիսի խառնակ պարբերութեանց կամ ճշգրտօրէն գարձուածք, որ ասանկերէն կամ ասանկական ոճի անտեղիս հայկաբանն՝ այս հայ-Բաբելոն անկարող է հասկնալ: Այս այսօրինակ պարբերութիւններն են, որ մերթ ընդ մերթ գոյնէ կու տան Ռուսահայ գրագէտներուն թէ «Մենք Տաճկահայերն աշխարհաբարին չենք հասկնալ» ասանկ, որոնք այս վերջինները կը պատասխանեն թէ «Ռուսահայերն իրենց այժմեան գրութեանը ի սպաս կուրուսեն եւ հայերէնի վայելելութիւնը: Երկուքն ալ իրաւունք ունին, երկու կողմն ալ յանցաւոր է ցորափի կը տրեւն ներկայ լեզուին մէջ՝ կամածին, մտածին անարարի սակոյծագործութիւններն ք եւ կը պակսի մեր գրողներուն միակերպութիւն, որ լեզուի էական օգտին է:

Կ. ՏՅՐԻՆԻՍ

ԱՅԿԱՅԻՆ ԴՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆՔ 1887 ՅԵՐԻՈՅ

Ինցեալ 1887 տարւոյն հետ անցաւ նաեւ մեր նոր գրականութեան համար ամբողջ տարի մը: Թէ այդ անցեալ տարին ինչ գրական լուսով ձգեց մեր գրականութեան աղբարակ արկղին մէջ՝ արժանի է գիտութեան: Մենք մեր ընթերցողաց առջեւ կը դնենք այս գլխոյս մէջ 1887 տարւոյ մեր ազգին թողած ազգային գրական ժառանգութիւնն, որչափ բան որ մեր քանո-

թութեան հասած է: Ասոր վրայ կը յաւելունք նաեւ անցեալ տարւոյ ընթացքին մէջ եւրոպական լեզուա մեր ազգին վրայք ելած մեզի ծանօթ հրատարակութիւններն: Ի վերջոյ համառօտ եւ անցողակի դիտողութիւն մը կ'ընենք նոյն հրատարակութեանց վրայ:

Ա. ԿԱՅԵՐԻՆ ԴՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆՔ

1. ԱՐԱՆԻՍԻԱ ԱՆԵՐՍՏԻՆԻ — Վիկտոր Հիգորի Մահապարտ վերջին օրը, Թիֆլիս, 1887, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի, Գին 40 կոպ. :
[ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՆԻՍՏԻՆԻ, 1887, Թ. 35: Նոյն Դոյն, 1887, Թ. 171:]

2. ԱՐԱՍՏԻՍ Պ. Կ. — Ընթացիկ եւ իւր համը լեզուներէ լեզուներէ անցիկ եւ լեզուներէ լեզուներէ, Թիֆլիս, 1887, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի, Գին 1 րբ. :
[ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ՄԻՆ, 1887, Թ. 44, 57, 61: ՀԱՅԻՆ ԱՆԻՍՏԻՆ, 1887, Թ. 5: ՎԵՐԵՐ, 1887, Թ. 5-6, Բ. ՌԱԾԻՔԱՆԻ]

3. ԱՐԱՍՏԻՍԻ ՂԱՅԱՐԱՍ — Ընթացիկ լեզու կ'աշխատանքն աշխարհ, Թիֆլիս, 1887, Հանգիստ Արիւն ամսագրի, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի, Գին 40 կոպ. :
4. ԱՐԱՍՏԻՍԻ ԳՈՒՅՑ ԺԵՆՅԱՆ — Կրօնի դասագիրք, Թիֆլիս, 1887, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի, Գին 25 կոպ. :

[ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ՄԻՆ, 1887, Թ. 26: Նոյն Դոյն, 1887, Թ. 45, 46, 47, 86, 88, 140, 142, 143:]

5. ԱՐԱՍՏԻՍԻՆԻ Ս. ԿՆՅԱՆ — Չեմարի կրօնագիրք, Թիֆլիս, 1887, Գին 15 կոպ. :
[ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ՄԻՆ, 1887, Թ. 43:]

6. ԱՐԱՍՏԻՍ, միասնապէս պատմաբանագրութեան հրատարակութիւն, երկուստեքի եւ դատաւարականի համար, Ե. Տարի, Թիֆլիս, 1887, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի:

7. ԱՐԱՍՏԻՍ ՄԻՐՅԱՆԻՉ — Լրս եւ Ստուգար, Բերեւոյթ, Կոստ. Պոլս, 1887, Տպ. Գր. Պաշտօնական:

8. ԱՆԸՂԱՅԻՆԻՍ — Անըզ Պարբերի հեղինակ, հանգիստ երգերով, Երեւանցի, 1887, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի, Գին 40 կոպ. :
[ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԵՐԵՎԱՆԻ, Թ. 36:]

9. ԱՐԱՍՏԻՍԻ ԲԺ. ՄԻՐՍԻՆ — Սայանից ի վերջին, նկարագիր ուսուցող ուղեւորութեան, Թիֆլիս, 1887, Հանգիստ Նոյն Դոյն, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի, Գին 50 կոպ. :
[ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԵՐԵՎԱՆ, 1887, Թ. 2:]

10. ԱՐԱՍՏԻՍ, ամսագիր, Ի. Տարի, Վաղարշապատ, 1887, Տպ. Ի. Թիֆլիս:

11. ԱՐԱՍՏԻՍ, պատմաբանագրութեան հանգիստ, Ե. Տարի, Ս. Պետերբուրգ, 1887, Տպ. Ս. Պետերբուրգ:

12. ԱՐԱՍՏԻՍԻ ՄԱՍՆԻՆԻ, հանգիստ գրական եւ քաղաքական, Թ. Տարի, Չ. Պետերբուրգ, 1887, Տպ. Մարտիրոսեանցի:

13. ԱՐԱՍՏԻՆԻ, օրագիր քաղաքական, Դ. Տարի, Կոստ. Պոլս, 1887, Տպ. Արեւելք:

14. ԱՐԱՍՏԻՆԻ, լրագրութեան գրականական եւ քաղաքական, Զ. Տարի, Թիֆլիս, 1887, Տպ. Գ. Մարտիրոսեանցի:

15. ԱՐԱՍՏԻՆԻ, Լրագիր ազգային, քաղաքական, Բ. Տարի, Մարտի, 1887:

16. ԱՐԱՍՏԻՆԻ ՄԱՐԿԵՆԻ — Առեւտրական Թուրքականութիւն, Կոստ. Պոլս, 1887, Տպ. Ն. Պետերբուրգ, Գին 12 րբ. :

17. ԱՐԱՍՏԻՆԻ, լրագրութեան կրօնական եւ քաղաքական, Դ. Տարի, Կոստ. Պոլս, 1887, Տպ. Ա. Գ. Պետերբուրգ:

18. ԱՐԱՍՏԻՆԻ ՄԱՍՆԻՆԻ, ամսագիր, Թ. Տարի, Կոստ. Պոլս, 1887:

19. ԱՐԱՍՏԻՆԻ, եւ ամսագիր հանգիստ բանասիրական: